

EN NADİR TÜRK ÇİNİLERİ

Tahsin Öz

Topkapı Sarayı Müzesi Direktörü

Bu güzel san'atin tarihini tetkik için yitiniz çiniler üzerinde çalışmanın kifayet etmeyeceği tabiidir. Ma/um membal,ardan başka, çinilerle bezenmiş azametli Türk eserlerinin inşasına ait defterler, fermanlar, kayitler ve hattı/i vakfiyelerin de tetkiki pek gereklidir. Bu esaslar üzerinde yürüyerek mey- dana gelen muhtasar y,azı «Oriental Ceramic Society» tara- fından tetkik ve kabulünden sonra İngilizceye çevrilerek 1934 dergilerinde neşredilmiştir {1}.

Çinicilik, Türk mimarisinin iiceHğini, borçlu olduğu tezyini san'aderin başında gelir. Hatta öyle diyebiliriz i; Türk mimarisi, çinicilik ile birlikte yü- rümüş ve yükselmiştir.

Binaaleyih bu iki san'acin tarihnde, beraber tetkiki gerekli birçok ince noktalar vardır.

Bu yazıda, çinileninizi üç devreye ayırarak mütalea edeceğiz: Osmanlı devrinin ilk çinileri Selçuk çinilerinin devamından başka bir şey olmadığından itk devce on altıncı asrın bımnci msfına kadar devam ediyor.

Bu devir çinilerinin desenleri, tezhlp esasına müstenit hendesi ve yıldız şekillerile stilize edilmiş mahdiut çiçeklerden ibaret oLup uzun seneler aynı su- retle devam etmiştir. N:t:eldm Bursacı".iki Yeşil türbenin mihrabı ile Edirnedeki _ Muradiye camiinin m:ihrabı ara5ında bariz bir fatlc görülemez. Hatta bunlardan bir asır sonra yapılmış olan Selim I. türbesinin kapısındaki 1525 tarihli çini pano da aynı esas üzerine meydana getirilmiştir.

Halbuki şimdiye kadar Türk çiniciliğinin yükselmesinde, Selim I. in İran- dan get:irdiği ustaların tesiri olduğu iddia olunmakta idi.

Filhakika Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bulunan bir vesikada, İrandan getirilen ustalar arasından Abdürrezzak ve Burhan isminde iki kaşitra-

[J Tüdc çini tarihini, desenler.iti.i, ihatta ,teknik esaslarını, tam maosiyle tebellür ettürümtik için her memlekette çalışan alimler, teşekiküller :bulwıduğu gilbi Loo.<lrada, «The Oriental Ceramic Society» senelerdeoıberi bu çığıroa çalışmakta ve neşriyatta bulunmakta- dırlar. Bil:hassa her dairesi bir devrin en yükstik çinilel iyle ,bezenmiş olan Topkapı Sarayı Müzesinden :başka bir vakitler İstanbul türbelerinin idaresi He meşgul buluoşum mesaimizin bu vadiide tekaniifüne sebep oldu.

İşte :bu yüzden sözü geçen cemiyet tarafından iLon<lrada bir konferans vermeikliğim istenilmişti. O sırada va.ziifenden ayrılmam imkanı olmayınca :bu uneVIJUa dair üç :bin :kelime- 1,ik bir yaa:mın gönderilmesi itakarriir etti.

şın da bulunduğunu görüyoruz. Lakin yukarıda yazdığımız veçhile Selçuk devrindenberi tabii seyrine devam -eden çini üslubu, hatta renkleri bile, bu ustaları getiren Selim I. in ölümünden sonra yapılan türbesinde de aynı şekilde devam etmesi, hatta bu tarihten yirmi sene sonra yapılan Şehzade Mehmet türbesinde bile hemen hemen aynı çinilerin bulunması bu iki kaşıtraşın Türk çiniciliği üzere rinde hiçbir tesir yapmadıklarını gösterir en bahir bir delildir.

Binaenaleyh, çinilerimizde gerek desen itibarile gerek renkler ve sırdaki değişiklik ve yükselme ancak Türk mimarisinin yükselmesinin tabii bir neticesidir. Nitekim Süleymaniye camii gibi bir şaheser meydana getiren Türk san'at- karları ona layık çinilerle bezeme ihtiyacını duymuş ve buna muvaffak olmuş- larıdır.

İşte Süleymaniye camii ile türbelerinde görülen çiniler bu san'atteki mühim inkılabı gösterir. Lale, gül, karanfil, sümbül, nar çiçekleriyle müzeyyen birer tablo g bi panolarla oLgun kırmızı renkler, parlak ve ten;üz. sırlar artık baş- ka ve yüksek bir devre girildiğinde şüphe bırakmaz.

Bizim muhtelif vesaik üzerindeki tetkikatımız İznik<. çinilerinin daha muvaffakiyetli olduğu merkezindedir. Nitekim Süleymaniye camii ile türbesinin çinilerinin ekseriyeti İznik mahsulü, pek az miktarı bilhassa minaredekiler **İstanbul işidir. {1}**.

Kezalik 1495 tarihli hazine defterinde İznik mamulatından leğen ve ibrik vesaire bulunması İznik çinilerinin hazineye girecek kadar ınakıbuHyet ve değeri, bu fabrikaların eski bir ömrü olduğunu da gösterir.

Yine 1595 tarihli ve İznik kadısına yazılan bir hükümde «Kaşiler başı Osman» isminde birinin orada bulunması bu ehemmiyeti tneyit eder.

Çinilerde bu yükselme zamanına tesadüf eden ehli hıref defterleri tetkik olunursa memlekette san'atkarlar adedinin çoğaldığını da görürüz. Bu san'at- karların başında nakkaşlar silsilesi gelmektedir. Mühim binalara ait çini resimleri bu nakkaşan heyeti tarafından tertip ve yine san'atkarlar arasında bulunan kaşı ustaları da teknik cihetlerini tayin ettikten sonra İznik karhanelerine nüme- nelerin yapılması için emir verilmektedir [2]. İşte bu nefis çini panolar böyle her şubedeki değerli ustaları vasi kudret ve ilbam membalarından doğmuştur.

İtila ve tekamül zamanı olan, bu ikinci devrede pek hızlı bir tahavvül ve yükselme asarı görülüyor. Süleymaniye camiinden dört sene sonra yapılan, Rüstem Paşa türbes,ile camiindeki çini panolarda başka bir nefaset, ve bilhassa lalelerde tenevvü vardır. Mihraptaki vazolu panolar da enfes parçalarıdır. **Bu** camide yekdiğerinden ayrı elli beş çeşit çini bulunması san'atkarların yaratış kudretine, bedii zevkına canlı bir delildir.

Az çok farkla her çinili binada bu tenevvü şahit oluruz. Binaenaleyh artist bu devirde aynı zamanda yapılan binalarda değil bir !binanın içini bile

[1] Beyaz zemin üzerine mavi ve münhani dal ve ufaik yapılıklı çinilerin İstanbul işi olduğunu Migeon ve Saikisian «Le Ceramique d'Asie-<.Mineure et de Coö.stantinople . Paris 1923» adlı eserlerinde yazmakta iseler de sayın Esat Fuadın :bilhassa İzn-ikte y,aptığı teclci.kat, hu ika.bil çinilerin orada da yapıldığı merkezindedir. Maamafih Imioote çini imal edilen suhalarda sondaj ve hafdyat yapılması pek gereklidir.

[2] 1569 tarihli hüküm, İstanbul hayatı, Ahmet Refik, 1333.

muayyen çeşit çinilerle bezemeği zevka uygun bulmamış bu suretle tenevvuun son haddine kadar yükselmiştir. Zaten 16 ncı asırda Türk çinilerinin vasıl ol- duğu kemal ve fevkaladelige hiçbir millet edşememiştir.

İşte bu güzellik daima yükselmekte devam ederek bilhassa Soıkkollu Meh• met Paşa, Piyale Paşa camileri ile Edirne'de Selimiye camiinde harikalar mey- dapa ge- tir.

Çinilerdeki kırmızı renk tedricen mercan veyahut domates kırmızısı ren- gine tahavvül eder ki; kaibarık olan bu tatlı kırmızının yayıpnğı fevkalade tesir ark san'atin itila noktasını bulduğunu gösterir.

Binaenaleyh üzerinde «982» 1575 tarihi bulunan Topkapı Sarayında Al- tın yoldaki çini panolar, keزالık «984» 1577 ikitaibeli Selim II türbesindeki çiniler, nihayet Topkapı Sarayında «986» 1580 de yapılmış olan Murat ili dai- resinin kapısı önündeki pa larla odanın duvarlarını kaplıyan çiniler birer şah- eserdir.

Bu çiniler tetkik edilirken hayret etmemek kabil değildir. Çünkü zemin- leri gayet temiz beyazdır. Sı,rlarda çatlaklık görülmez, çizgiler fevkalade kuv- vetlidir. Boyalar bidbirine veya sıra lkarışmaz. Renkler tam hakikiyledir. Fırın bilakis renklere kuvvet ve revnak vermiştir.

Buraya kadar kısaca söylediğimiz bu yükselme zamanına ait çinilerimizin desenleri tetkik edilince; karanfil, sümibül, erik çiçeği, nar ve nar çiçeği, şakayık gül, rumi, yaprak, _dal, asma ve üzüm, ve selvi desenlerinin sonsuz çeşit ve üs- luplarını buluruz.

Tarif ve tesbiti imkansız bulunan ibu yüz binlerce çinilerin binlerce çeşit- leri arasında tek ve emsalsiz yalnız iki panoya tesadüf ediyoruz iki, şimdiye ka- dar neşir' ve tetkik sahası bulmamıştır. İşte mevzuumuz ibu abideleri tanıtmak ve arz etmektir.

II - Topkapı Sarayı Müzesinde, Emanet dairesinin duvarları 16 ncı asrın en nefis çinilerle bezelidir ki, bunların her parçası ayrı bir tetkik mevzuu ola- cak derecede kıymetli birer san'at eseridir. Bununla beraber desenler bu devirde görülmüş ve tanınmış enmuzeçleridir. Yalnız şimdi arzedeceğimiz pano u say;s:z eserlerin unique bir parçasıdır (Resim: 1).

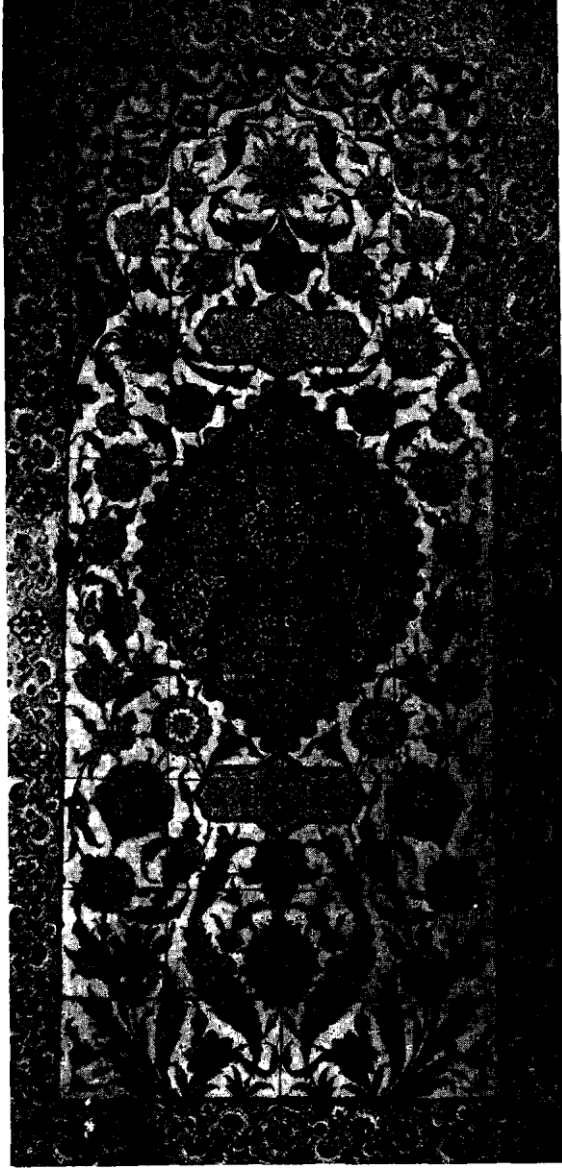
Bu pano, lacivert zemin üzerine beyaz, kırmızı, yeşil renklerde çiçek, yll' rak ve Çin bulutu desenlerini ihavi bir bordürle çevrilmiştir. Bordürün içi bir met- re eninde ve iki metre boyunda olup lkır çini ile bezenmiştir.

Panonun mihraplı olan iki köş:sinde türkuvaz zemin üzerine kırmızı ka- bartma rumiler vardır. Bunların fondan ayrılması için kenarları beyaz zırhla çevrilmiş bazı noktaları da mordur.

Panonun ,esas zemini gayet temiz beyazdır. Üzerinde muvaffakiyetle çin- zilmış olan dallar ve yapraklar arasında nar çiçekleri, goncaları, şelkayıklar ye'k- diğelerini tam bir ahenk ile lkucaıklamıştır. Bu çiçek v:e yapraklar açık ve koyu mavi, yeşil, kırmızı renktedir. Bazıları ince tahrirler veya ufak beneklerle göl- gelenmiştir.

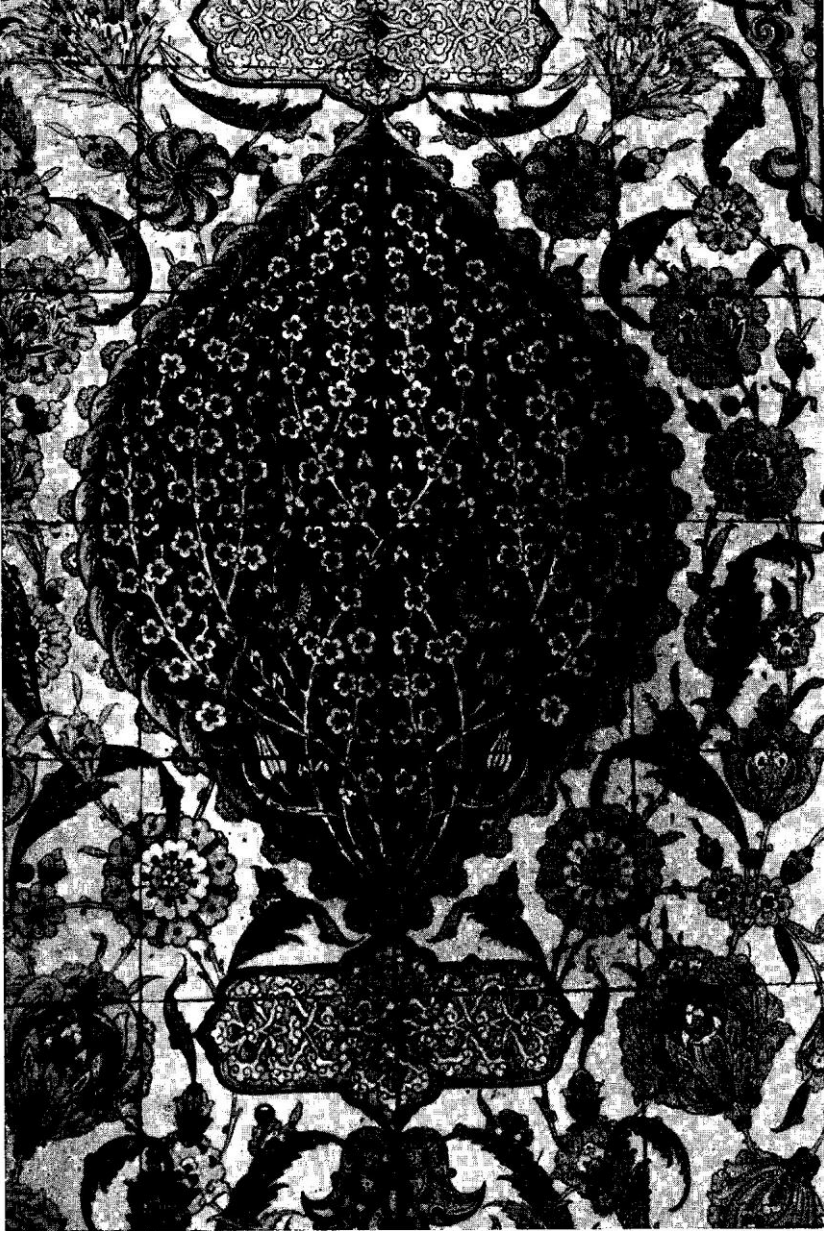
Ortadaki büyük bezyi madalyonu müstatile yakın başlıklar ve rumiler süs- lemektedir. (Resim: 2),

Büyük madalyonun etrafı açık ve koyu mavi yaprak ve çiçeklerle çerçeveselenmiştir. Bunun iç zemini tatlı kıl'tilZıdır: Alt tarafta iki lale arasından çı-kan ince ve münihani dallarla yaprak ve erik çiçekleri beyazdır. Çiçeklerin gö·bekleri, yaprakların ortaları yeşil olup açık ve koyu mavi tahrirlidir.

İşte bu dalların ortasında yek.dİğerine mütenazır iki tiavus kuşu bulunmak- tadır. Bunların vücutleri ve uzun kuyrukları mavi ve yeşil beneklidir.

Nasıl ki fırça ile yapılan bir tabloda kalem ile tasvir edilemezse bu çini panosu da devrinin tarif edilemeyecek bir şaheseri olmakla kalmaz 16 ncı asra ait

Türk çinileriyle bezenmiş birçok ibinalarımız içinde üzerinde tavus kuşu bulunan tek bir eserdir .

•
* *

il. - On yedinci asırda Türle çinilerindeki renklerde tenevvü azalmakta, bilhassa kırmızı renk kaybolmaktadır. Maanafih bu asrın ilk nısfında pek nefis çiniler yapılmıştır. Hatta emsalsiz olan diğer çini de hu zamanın mahsulüdür ki «1050» 1641 senesinde yapılmış olan Topkapı Sarayı müzesindeki sünnet odası denilen bir köşkün kapısının iki yanında bulunmaktadır (Resim: 3).

Bu panonun fevkaladeliği ve emsalsizliği iki dhettendir:

A) Eb'at cihetiledir. Çünkü bir metro yirmi beş santim boyunda ve kırk yedi santim enindedir. Uu kıt'ada yekpare çini levha asla görülmemiştir. Bu kadar büyük olmasına rağmen levha düz ve muntazam ve sır da temiz ve parlaktır.

B) Desen idbariledir. Panonun yukarı kısmı mühraplı olup bu köşeler koyu mavi zemin üzerine içi mavi ibenekli beyaz çin bulutludur. Panonun zemini beyaz olup üzerindeki desenler, uzun dal ve yapraklarla şakayık ve nar ve nar çiçeklerinden ibarettir. Bunların emsali muhtelif çiniler de görülür. Bundaki hususiyet bu çiçeklerin arasında tavusa müşabih dört kuşun muhtelif vaziyette bulunmasından başka alt tarafta da iki geyik resminin olmasıdır.

Tunç devrindenberi Türklerin tezyinata kullandıkları geyik resmine ilk defa on yedinci asrın bu yegane çini panosunda tesadüf ediyoruz. Esas mevzuu muz Türk çini tarihinde abidevi birer mevki olan bu çini panoyu arzetmektedir.

*
* *

Sözümüzü bitirmeden evvel bu bahse münasebeti dolayısıyla duvar çinilerinin tutmak üzere yapılmış olan porselen karolardan bahsedelim.

Malum olduğu veçhile 17 nci asrın sonuna doğru çinicilik inhitata uğramıştır. Nitekim İstanbul Yeniceamiinin içinde görülen soluk mavi ve yeşil renkleri yekdiğerine karışmış, sırları çatlak çiniler buna şahittir.

Maanafih bir müddet sonra bu kadarı da yapılamaz olmuş; çünkü memleket dahilinde uzun müddet çini konulacak ibina inşa edilmediğinden san'at metruk kalımıştır. Nihayet bu yokluk sezilerek 1726 tarihlerinde çiniciliğin canlandırılması için İznik ve Kütahyada teşebbüslerde bulunmakla beraber İstanbulda Tekfür Sarayında bir fabrika da tesis olunmuştur. Bu imalathanenin yapabildiği çinilerle Ahmet III. çeşmesi, Hekimoğlu Ali Paşa camii v. s. bezenmiştir.

Maanafih yine revaç temin edilemediğinden bu güzel san'atin tamamen indirasa uğraması üzerine ilk defa 1756 senesinde Viyanadan çini getirilmiştir. Nitekim o tarihten sonra yapılan binalarımız Avrupa ve bilhassa İtalyan çini veya porselen karolarile bezenmiştir. Şimdiye kadar bu metrukiyetten sonra Kütahyada yeniden harekete geçildiği ve son zamanlarda Yıldız Çini fabriikasında

da bazı eserler yapıldığı bilinmekte idi. Hdbuki bu defa Topikapı Sarayı Müzesinde (Eseri İstanbul) damgalı porselen karolar elimize geçti. Bunlar birkaç çeşit olup Avrupa porselen karoları büyüklüğünde ve aklığındadır. Beyaz zemin üzerine yeşil ve yaldızlı desenleri havidir.

Şu halde şimdiye kadar pek nefis evanisile tanınmış olan (Eseri İstanbul) imalathanesinin böyle karolar yaptığını da tesbit etmiş oluyoruz.